

УДК 329.73

ПАТРІОТИЗМ У ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ СТАЛИХ ДЕМОКРАТІЙ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Борис Філатов

*Опікунська рада Європейської асоціації українців
м. Дніпро, Україна*

Розглянуто значення політичного патріотизму для функціонування політичних систем сталої демократії, вивчено можливості забезпечення політичної стабільності в умовах широкомасштабної громадської дискусії та антагоністичних поглядів щодо розвитку країни. Визначено, що стала демократія в сучасних умовах є провідним орієнтиром для політичного розвитку для багатьох країн світу. Також вона є певним орієнтиром у демократичному транзиті і зразком у заходах політичної модернізації. Встановлюється роль політичного патріотизму до проблеми політичних перетворень. Доводиться, що патріотизм як частина загальносуспільного рамкового консенсусу може забезпечити стійкість та адаптивність демократії незважаючи на значні загрози.

Ключові слова: демократія сталого типу, політичний патріотизм, політичні інститути, громадянське суспільство, громадська думка, урядова політика.

Дослідники політичних систем у сучасному світі дедалі більше звертаються до проблеми якісних параметрів демократії та визначення етапів переходу до неї, тобто процесів демократизації. Наявність формальної або електоральної демократії в багатьох країнах світу не забезпечує їх сталого розвитку через роз'єднаність між соціальним середовищем і, власне, механізмами політичного управління й представництва. Великого значення набувають практики міжгрупових та навіть міжособистісних взаємодій, які забезпечують адекватне сприйняття функціонування інститутів влади у суспільстві. Коли інституційний розвиток країни (здатність політичних інститутів забезпечувати високу динаміку політичного розвитку, убезпечувати систему від екстремальних перевантажень) забезпечується на основі широкої підтримки громадянами дій еліт, це вимагає певних умов взаємодії публічності влади, відкритості процесів прийняття рішень. Одним із таких чинників широкого об'єднання є політичний патріотизм як система світоглядних настанов, які зумовлюють ставлення громадян до власне держави, її інститутів, політики урядів і міжнародного становища. Політичний патріотизм в інституційному вимірі потребує розгляду через пошук шляхів інтерналізації демократичних норм та практик поведінки у нових демократіях. Здатність громадян брати участь у нових формах політичних взаємодій має ґрунтуватися на їх позитивному сприйнятті дійсності та баченні можливостей реалізації власних прагнень та інтересів. У цьому плані велику роль відіграє консенсусна налаштованість політичних сил стосовно базових цінностей патріотизму, які ґрунтуються на етнічних, конфесійних чи ідеологічних засадах. Загалом проблема політичного патріотизму актуалізується через виклики внутрішньої єдності багатьох європейських держав та реакції на зміни у сучасному світі. Саме патріотизм як частина загальносуспільного рамкового консенсусу може забезпечити стійкість та адаптивність демократії, незважаючи на значні зовнішні загрози.

Досвід формування патріотичних засад політичного процесу в країнах сталої демократії набуває серйозного значення для сучасної України, яка шукає способи консолідації суспільства в умовах зовнішньої агресії та масштабних реформ в рамках європейської інтеграції.

Проблему вивчали вітчизняні фахівці Н. Грицяк [1], Ю. Дмитрієнко [2], Д. Кін [4], М. Лендвел [6], Б. Личко, С. Назаренко [7], Н. Костенко, А. Ручка [8], С. Рябов [11], В. Трипольський [12]. Однак інституалізація політичного патріотизму потребує подальшого вивчення через високу динаміку зміни доміантних інституційних форм розвитку сучасної демократії.

Метою статті є встановлення значення політичного патріотизму у контексті функціонування політичних систем сталої демократії. Завданням статті є визначення специфіки патріотизму як основи для масштабної політичної згоди в умовах демократії.

Стала (sustainable [13]) демократія у сучасних політологічних дослідженнях визначається як тривале існування демократичного ладу за умови реалізації глибинних внутрішніх параметрів демократизації. Зокрема, йдеться про рівень захисту прав людини, можливості самореалізації громадян, публічного представництва рішень влади тощо. На відміну від електоральних демократій або псевдодемократій, сталі демократії мають певний запас міцності щодо політичних криз, конфліктів, протиставлення певних точок зору тощо. У сталих демократіях політичний процес визначається динамізмом має місце конкуренція еліт й громадський контроль над рішеннями та діями влади на всіх рівнях. Політичний патріотизм у сталих демократіях виступає не лише формою самореалізації індивідів, але й як загальне тло для ціннісних уподобань членів суспільства та їх виразу на політичному рівні. Світський патріотизм своїм корінням сягає у часи революційних перетворень в Європі кінця XVIII – початку XIX ст.

Ознакою сталого демократичного суспільства є можливість співіснування політичних і громадських груп з різними уподобаннями [14]. Роль патріотизму у таких умовах полягає у зближенні віддалених політичних підходів та сценаріїв розвитку країни, які просувають різноманітні сторони учасники політичного процесу. Патріотизм є підґрунтям для рамкової угоди та співпраці навіть у розділених суспільствах, які мають різноманітний етнічний і культурний склад. Зокрема, сучасні Нідерланди представляють собою консоціальну політію, яка має пропорційне представництво різних етноконфесійних груп, які перебувають у нестійкому балансі. Сучасна Бельгія є прикладом перманентної урядової кризи через нестійкий баланс між представниками фламандської та валонської громад. Водночас це не ставить під сумнів загальний демократичний лад та способи підтримки відповідного політичного режиму. Крім того, трансформаційні держави ще мають опрацьовувати підходи до забезпечення політичної консоціальності та толерантності. С. Мотрен стверджує, що суспільствам, які є внутрішньо поділені, буде важко налаштуватися на демократичний лад. Коли жодна з ворогуючих сторін не використовуватиме виключно демократичні правила і процедури для боротьби одне з одним, стабілізувати ситуацію зможе швидше авторитарний керманіч доступними йому засобами примусу [9].

Стала демократія в сучасних умовах є провідним орієнтиром для політичного розвитку для багатьох країн світу. Також вона є певним орієнтиром у демократичному транзиті і зразком у заходах політичної модернізації. Водночас модернізація «згори» передбачає певний поштовх і прискорення реформ, волонтаристську зміну інститутів, що може неадекватно сприйматися у суспільстві. Тому патріотизм має відігравати роль амортизатора суспільних настроїв, які будуть відповідати на дії правлячих груп довірою і підтримкою. В умовах сталої демократії всі перетворення здійснюються на основі вільної і прозорої дискусії, що виключає забезпечення політичних переваг одних політичних інститутів і лідерів коштом інших. С. Мотрен вважає: «Суспільний поступ, як і розвиток демократії, залежить від унікального співвідношення чинників, що складається на певний момент в конкретній країні або у регіоні. Проявитися і стати вирішальними для забезпечення успіху

можуть історичний досвід, культура, передусім, політична, досягнутий рівень економічного, науково-технічного потенціалу, політична орієнтація і воля еліти, а також наявне коло питань порядку денного. Одні чинники стимулюють інші» [9].

Значних зусиль сучасні політологи докладають для встановлення механізмів зміцнення політичних демократичних практик. У більшості підходів центральне місце посідає громадянське суспільство, яке не здійснює владу безпосередньо. Проте шляхом висунення власних вимог, здійснення контролю, поширення інформації воно забезпечує легітимність функціонування управлінських і представницьких інститутів. Громадянське суспільство за умов сталої демократії – це мережа зворотного зв'язку, яка корегує дії влади. Політичний патріотизм у таких умовах – не просто одна з ідейних структур, але й чинник підвищення політичної участі громадян, їх самоідентифікації та оцінки перетворень, не лише з точки зору інтересів громадян, але й держави загалом. Л. Новоскольцева вважає: «Поняття «демократія» виступає корелятом поняття «громадянське суспільство», коли громадянське суспільство ототожнюється з поняттям «демократичне суспільство» [10].

Наявність функціонального і дієвого громадянського суспільства є одним із базових критеріїв формування сталої демократії. Йдеться не про кількісні показники громадських організацій чи кількість об'єднаних у них громадян, йдеться про своєрідну культуру взаємодій між громадянами, іншими групами та державами, які закріплюють сталість в їх відносинах, взаємоповагу та спільне вирішення проблемних питань. Політичний патріотизм у цій ситуації є чинником висунення громадських ініціатив, захисту власної державності та відстоювання певних інтересів. Згідно з Л. Новоскольцевою, поняття «громадянське суспільство» звужується до «позначення сфери соціальних структур, які діють усередині демократичного суспільства. Громадянське суспільство перестає бути феноменом, який виявляється в ще недемократичних, перехідних суспільствах, а отже, перестає виражати динамічний процес комунікації між державою і громадянином» [10].

Політичний патріотизм у сучасних сталих демократіях виконує не лише функцію самовиразу громадян, але й певної парадигми інформаційного і комунікаційного упорядкування положень і підходів політичного управління. Патріотичні уявлення та ідентичність можуть бути чинником збереження демократичної ідентичності в умовах, коли політичні суб'єкти схильні до застосування технологій політичного маніпулювання. Л. Новоскольцева вважає: «Сучасні соціальні технології дають змогу громадянину не тільки прямо не брати участі у політичному управлінні, «насолоджуючись свободою від політики» за допомогою представницької демократії, але і диктувати, «що потрібно думати», при допомозі ЗМІ (засобів масової інформації), не дозволяючи формуванню особистої думки. Для цієї моделі характерні розвинуті технології маніпулювання волею виборця, але не на основі «релігійного або суспільного почуття обов'язку», як в ідентитарній демократії, а на основі утилітарних прагнень» [10].

Можливість громадян брати активну участь у прийнятті політичних рішень є одним із провідних якісних параметрів функціонування сучасної демократії. Проактивна позиція громадян визначається не лише на основі їх власних прагнень щодо відстоювання певних уподобань, але й на основі можливостей доступу до демократичних процедур та участі в них. Сталість демократії проявляється не лише в її тривалому існуванні, але, передусім, в її адаптованості до подальшого розвитку. Національні конфігурації демократичної політичної участі визначають стан та перспективи структури політичного представництва. Дотримання місцевих та регіональних політичних традицій також є певним виразом патріотизму як розгляду тих чи інших практик більш раціональними чи придатними для політичного управління й представництва, ніж інші. Загалом це впливає на формування специфічної

національної моделі демократії в кожній країні та забезпечує перспективи її стабілізації. Ю. Древаль вважає: «З часів становлення сучасної держави і до недавніх часів дискусії на тему участі громадськості в державних справах загалом проводилися в руслі зіставлення прямої та представницької демократії. Проте поряд з такими дискусіями час від часу ставиться й питання щодо постійної участі громадян у державотворчих процесах та щодо надання «демократії» більшо міри операційної значущості» [3, с. 203].

На відміну від країн сталої демократії, трансформаційні країни стають прикладом, коли, незважаючи на наявність політичного плюралізму, альтернативних виборів, періодичної зміни влади, державний апарат зберігає певну інерцію авторитарних практик управління та здійснення контролю над суспільством. У цій ситуації політичний патріотизм може бути основою для самоорганізації та саморегуляції процесів громадської та політичної участі, формування стійких практик дієвого громадянського суспільства тощо. Отже, в умовах сталої демократії політичний патріотизм є додатковим чинником дерегуляції та деавторизації суспільних процесів. Ю. Древаль вважає: «Актуалізація проблеми повсякденної участі громадян у державних справах значною мірою спричинена суперечностями та недоліками, властивими сучасному політичному представництву. Деякі з таких недоліків пояснюються суто об'єктивними обставинами, а саме: неможливістю представлення в загальнонародних представницьких органах усієї множини більш-менш значущих політизованих настроїв, значним дистанціюванням парламентаріїв від власних виборців тощо. До них додаються й суто суб'єктивні чинники, які першочергово залежать від поведінкових особливостей «політичного класу»: бюрократизації з усіма властивими їй негативними наслідками, елітаризму, своєрідній кастовості, зверхності у спілкуванні з громадянами тощо» [3, с. 205].

Дедалі більше яскравою ознакою сталої демократії стає поєднання демократичного політичного управління з боку інститутів урядування та засад публічної політики, передусім, на основі консультацій з громадськістю. Політичний патріотизм у цьому контексті є основою для самодостатньої й мотивованої участі громадян у процесах управління, консультацій і контролю. У цій ситуації громадяни, передусім, відстоюють інтереси своєї громади, регіону або держави загалом, що сприяє якнайшвидшому просуванню інформації до управлінських та аналітичних центрів.

Крім взаємодії громадськості й влади в умовах сталої демократії, важливою підвалиною легітимності політичного режиму стає громадянський мир та співпраця між основними етнічними групами. Доктрина мультикультуралізму, яка поширена в сучасному ЄС, лише частково відповідає на питання специфіки взаємодії різних соціокультурних та цивілізаційних груп. Поява нових патріотичних політичних рухів у сучасному ЄС свідчить, що основою для їх розгортання становлять не лише старі правоконсервативні політичні сили або радикальні маргінальні політичні групи. Базовою основою підтримання самоідентифікації корінного населення багатьох країн ЄС, становить патріотизм, який має міжкласову та позаідеологічну основу. Це патріотизм, який ґрунтується на соціальних та територіальних зв'язках. Тому можна прогнозувати, що еволюція сучасного патріотизму в сучасній Європі й світі буде однією з рушійних сил перетворення етнокультурної мапи сучасного світу. Р. Коршук стверджує: «Етнокультурна нейтральність є центральною характеристикою громадянських націй. Один із визначальних принципів ліберальної демократії – «етнічне походження є особистою справою та особистим вибором громадянина і офіційно ніяк не враховується» – виступає наріжним каменем формування політичної нації. Наголошується на існуванні певних загальних демократичних цінностей, які підтримуються більшістю населення незалежно від етнічної приналежності» [5, с. 34].

Етнонаціоналізм у сучасному світі набуває поширення і популярності через актуалізацію проблем міграції через збільшення конфліктного потенціалу у відносинах між окремими державами, через зростання конкуренції на зовнішньоекономічних ринках. Водночас внутрішня консолідація поліетнічних держав є можливою у разі, якщо населення поділяє спільні цінності та зберігає довіру до демократичної держави. Тому навіть за умови мультикультуралізму та етнічної дисперсності сталі демократії зберігають свою адаптивність до викликів етнічного різноманіття на основі саме ціннісної та інституційної структури світського патріотизму. На цій основі політичний патріотизм виступає зв'язковою ланкою в середині етнокультурної структури країн сталої демократії. Р. Коршук вважає, що «практика втілення ідей ліберальної демократії щодо етнічних спільнот доводить, що ця форма – все ж таки правління більшості. Представники етнічних меншин постають перед вибором – або інтегруватися до більшості, або йти шляхом етнічної ізоляції» [5, с. 35].

Ліберальний підхід до вирішення національного питання у сталих демократіях походить із пріоритету прав людини і захисту прав національних меншин. Водночас значення політичного патріотизму не вичерпується суто етнічними інтерпретаціями. Апеляція до етнічних та консервативних цінностей і є властивістю багатьох клерикальних та багатьох християнсько-демократичних політичних сил. Ними можуть спекулятивно поширюватися риторичні послання про виключність окремих етносів, або національних груп. Водночас ці заклики не отримують значної підтримки в умовах глобалізації та універсалізації загальнолюдських цінностей.

Звідси виникає розуміння, що політичний патріотизм може бути доктринально-інституційною структурою, яка виправдовує громадянські цінності й демократичні політичні практики. Вона буде визначати дотримання цінностей народовладдя, справедливого й раціонального врядування, які є чинниками легітимації демократії у мінливому світі. Населення схвалює й підтримує розвиток своїх країн через можливість повноправного існування та забезпечення своїх інтересів, незалежно від їх конфесійної чи етнічної належності.

Таким чином, значення політичного патріотизму у системі сталої демократії розкривається як в інституалізації форм демократичної політичної участі, захисту прав і свобод громадян, представництві соціальних і демографічних груп. Також важливою є роль політичного патріотизму у балансуванні вимог різних громадських груп та формування позитивної громадської думки щодо держави загалом. Політичний патріотизм дедалі більше трансформується з ідеологічного та ціннісного конструкту на символічне середовище локальної міжіндивідуальної та міжгрупової співпраці. Загалом політичний патріотизм знаходить себе на всіх ланках сталої демократії, від інститутів макроуправління й діяльності політичних еліт, до мікрорівня, на якому громадяни розпочинають свою політичну соціалізацію та інтеграцію до політичного порядку денного демократичної політичної системи.

Таким чином, інституційні засади політичного патріотизму полягають у формах та моделях поведінки окремих громадян, груп та цілих політичних інститутів у ситуаціях політичного вибору. На макрорівні – це вибір еліт стосовно стратегічного курсу країни та засобів його досягнення, на мезо- і мікрорівнях політики політичний патріотизм виступає засобом консолідації та єдності стосовно цінностей, які полягають всі політичні сили незалежно від їх ідеологічної ангажованості або прагматичних міркувань, зміни свого політичного статусу чи набуття переваг у конкурентній боротьбі. Політичний патріотизм у сталих демократіях – це спільна позиція учасників радикальних і масштабних політичних дебатів. Як свідчать приклади країн сучасного ЄС, незважаючи на значні розбіжності та відстоювання інтересів протилежних соціальних груп, політичні сили не виступають чинниками розхитування та знищення національної державності, не піддають сумніву базові погляди

стосовно майбутнього своєї держави, її територіальної цілісності та належності до певних регіональних об'єднань. Політичний патріотизм набуває значення додаткового стабілізуючого чинника, який дає змогу підтримувати політичний статус-кво та загальноприйняті правила гри навіть для тих лідерів і політичних акторів, які не мають виразного зв'язку із консервативними чи правими політичними силами. Перспективами подальшого розвитку проблеми, порушеної у цій статті, є встановлення переконливого потенціалу політичного патріотизму у дискусіях у країнах сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Грицяк Н.В. Електронна демократія: простір довіри та політичної взаємодії. Аналітика і влада. 2012. № 6. С. 193–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_32.
2. Дмитрієнко Ю.М. Демократія: політичні та правові ознаки в аспекті правової свідомості. Право і безпека. 2003. № 2, № 3. С. 19–23.
3. Древаль Ю.Д. Демократія участі та політичне представництво. Актуальні проблеми державного управління. 2012. № 2. С. 203–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardy_2012_2_30.
4. Кін Д. Мас-медіа і демократія / Д. Кін; ред.: О. Гриценко; Пер.: Н. Гончаренко. К.: К.І.С., 1999. 134 с.
5. Коршук Р.М. Ліберальна та етнічна демократія: порівняльний аналіз. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2013. Вип. 1. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2013_1_10.
6. Лендъел М.О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистец. лінія, 2011. 687 с.
7. Личко Б.Т. Демократія в контексті еволюції суспільства / Б.Т. Личко, С.І. Назаренко. Х., 2000. 100 с.
8. Медіа. Демократія. Культура: монографія / ред.: Н. Костенко, А. Ручка; Нац. акад. наук України, Ін-т соціол. К., 2008. 356 с.
9. Мотрен С.М. Демократія: досвід і погляд в майбутнє. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_2_4.
10. Новоскольцева Л.О. Демократія в громадянському суспільстві: аналіз моделі інститутів держави. Політологічні записки. 2013. № 7. Режим доступу URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_11.
11. Рябов С. Бікамералізм без федералізму. Людина і політика. 2001. № 1. С. 32–43.
12. Трипольський В.О. Демократія і влада. К.: Парлам. вид-во, 1999. 174 с.
13. Przeworski A. Sustainable Democracy. Chicago: University of Chicago, 1995. 156 p.
14. Sustainable Democracy. Policy for Government by the People in the 2000s. Report of the Government Commission on Swedish Democracy. URL: <https://ilrs.org/budapest/democracy.pdf>.

**PATRIOTISM IN POLITICAL SYSTEMS OF SUSTAINABLE DEMOCRACIES:
FUNCTIONAL DIMENSION****Boris Filatov***Board of Trustees of the European Association of Ukrainians
Dnipro, Ukraine*

The importance of political patriotism in functioning of political systems of sustainable democracy countries is considered. The possibilities of providing political stability in conditions of wide-scale public discussion and antagonistic views on the development of the country are examined. It is determined that sustainable democracy in modern conditions represents the development guide for political development for many countries of the world. Also, it is the guide for political modernization in democratic transit terms. The role of political patriotism as to the problem of political transformation process is established. It is argued that patriotism formed the base for the consensus and could ensure the sustainability and adaptability of democracy despite significant threats.

Key words: democracy of sustainable type, political patriotism, political institutions, civil society, public opinion, government policy.